

Robert Borkowski

prof. nadzw. dr hab., Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego;
prezes Polskiego Towarzystwa Bezpieczeństwa Narodowego

**Dennis Howitt, *Introduction to Forensic
and Criminal Psychology***

[wyd. 6, Pearson Education Limited, London 2018, 720 s.]

Recenzowana książka brytyjskiego psychologa i kryminologa Dennisa Howitta zyskało już status pozycji klasycznej pośród podręczników akademickich dla adeptów prawa i kryminologii. Jest bowiem jedną z najlepszych i najbardziej cenionych na świecie pozycji z zakresu psychologii kryminalnej¹, czego dowodem jest szósta już jej edycja. Na tle innych, wiodących prac o charakterze podręczników lub poradników wydawanych w krajach anglosaskich w ostatniej dekadzie², osiągnęła najwięcej wydań. Jej autor jest profesorem Wydziału Nauk Społecznych w Uniwersytecie Loughborough, gdzie w Szkole Nauk Społecznych, Politycznych i Geograficznych prowadzi zajęcia z psychologii stosowanej dla słuchaczy takich kierunków studiów jak kryminologia i polityka społeczna oraz socjologia z kryminologią. Zainteresowania badawcze profesora Howitta początkowo koncentrowały się na komunikowaniu masowym w odniesieniu do prezentowania przestępczości, przemocy i pornografii w mass mediach, następnie ewoluowały w kierunku zastosowania wiedzy psychologicznej do rozwiązywania rozmaitych kwestii

¹ Zob. S. Duff, *Book review: Dennis Howitt, Introduction to Forensic and Criminal Psychology, London: Pearson, 2015*, „Psychology Learning & Teaching” 2016, vol. 15, nr 1, s. 115–116.

² Zob. m.in. H. Gavin, *Criminal and Forensic Psychology*, Sage, Thousand Oaks 2018; R. Forbes, *Criminal Psychology*, Kimmers Publishing 2016; S. Scott-Snyder, *Introduction to Forensic Psychology: Essentials for Law Enforcement*, CRC Press, Boca Raton–London–New York 2016; I.B. Weiner, R.K. Otto, *The Handbook of Forensic Psychology*, Wiley, Hoboken, NJ 2013; C.R. Bartol, A.M. Bartol, *Introduction to Forensic Psychology. Research and Application*, Sage, Thousand Oaks 2012; C.R. Hollin, *Psychology and Crime. An Introduction to Criminological Psychology*, Routledge, Abingdon 2012; C.R. Bartol, A.M. Bartol, *Current Perspectives in Forensic Psychology and Criminal Behavior*, Sage, Thousand Oaks 2011; D. Canter, *Forensic Psychology: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford 2010; D. Gadd, T. Jefferson, *Psychological Criminology. An Introduction*, Sage, Thousand Oaks 2007.

społecznych. Liczba jego publikacji, powstałych w ciągu przeszło czterdziestu lat pracy naukowej, jest imponująca, są wśród nich prace na temat sprawców przestępstw seksualnych, wpływu pokazywania przemocy w mediach na społeczeństwo, statystyki i metod obliczeniowych, metodologii badań oraz jakościowych metod badań w psychologii.

Książka *Introduction to Forensic and Criminal Psychology* [Wprowadzenie do psychologii sądowej i kryminalnej] ma znaczną objętość (720 stron) i podzielona została na dwadzieścia siedem rozdziałów tematycznych, co zapewniło jej przejrzysty, ułatwiający lekturę układ treści. We Wprowadzeniu autor wyjaśnia, że najważniejszą ideą przyświecającą mu podczas pisania książki była chęć przedstawienia psychologii sądowej i kryminalnej jako wciąż dynamicznie rozwijającej się dyscypliny (s. XXV). Dobitnie podkreśla, by podczas studiowania problemów psychologii kryminalnej nie zapominać o różnicach pomiędzy systemami prawnymi, policyjnymi, wymiaru sprawiedliwości i penitencjarnymi różnych krajów świata – zwłaszcza o różnicach pomiędzy systemem amerykańskim a europejskimi. Chociaż bowiem mechanizmy zachowań jednostkowych i społecznych są podobne mimo różnic kulturowych, to doświadczenia z działań funkcjonariuszy, śledczych, prokuratorów itd., bynajmniej nie będą przydatne w krajach o odmiennej kulturze prawnej i całkowicie różnym systemie prawa karnego.

Pięć pierwszych rozdziałów poświęconych jest problematyce kryminologicznej i socjologicznej. W rozdziale otwierającym książkę autor rozpatruje, czym jest psychologia kryminalna i sądowa, przytaczając definicje psychologii kryminalnej zaproponowane przez brytyjskie, australijskie i amerykańskie towarzystwa psychologiczne. Wyróżnia m.in. psychologię kliniczną, kognitywną, społeczną, policyjną, śledczą (profilowanie) oraz resocjalizacji (s. 6) i podkreśla, że szczególnie rozwój psychologii sądowej oraz kryminalnej datuje się od lat 80. ubiegłego wieku. Wszelkie definicje i relacje między kategoriami pojęciowymi prezentowane są w starannie opracowanych i czytelnych diagramach. Dodatkowo każdy rozdział otwiera jednostronicowe omówienie najważniejszych kwestii (*Overview*), gdzie przytaczane są definicje kluczowych pojęć. Rozdział drugi poświęcony jest społecznym kontekstom przestępczości, a głównie problematyce tworzenia statystyk przestępczości, w tym różnic pomiędzy statystykami sądowymi, policyjnymi oraz danymi pochodzących z surveyów wiktymologicznych (s. 19). Rozdział trzeci prezentuje zagadnienia psychologii społecznej, w tym problematykę społecznych postaw wobec przestępczości oraz kwestie psychologii i socjologii strachu przed przestępczością; autor wzmiankuje tu zagadnienie paniki moralnej. W kolejnym rozdziale dominuje tematyka wiktymologiczna, Howitt zajmuje się problematyką

ofiar przestępstw i omawia rolę PTSD w procesach rewiktylizacji (s. 51). W zamykającym tę część podręcznika rozdziale piątym, w zwięzły i klarowny sposób przedstawione i porównane zostały teorie kryminologiczne.

Kolejne rozdziały (od szóstego do dziesiątego) odnoszą się do przestępczości pospolitej. W rozdziale szóstym przeprowadzono analizę antyspołecznych zachowań nastolatków w krajach Europy, Ameryki Północnej i Ameryki Łacińskiej. Autor przytacza wyniki globalnych badań, w których spośród krajów Europy Wschodniej i Środkowej przebadano populacje Polski, Rosji oraz Estonii. Rozdział siódmy poświęcony jest problematyce kradzieży oraz innych przestępstw przeciwko mieniu (kradzieże z włamaniem, podpalenia, zniszczenia, wandalizm itp.). Howitt przytacza dane z brytyjskich badań, z których wynika, że 40% mężczyzn i 22% kobiet popełnia w ciągu swojego życia przynajmniej jeden akt przywłaszczenia mienia, co w ostatnich latach wiąże się zwłaszcza z nasileniem zjawiska kradzieży sklepowych w Wielkiej Brytanii. W rozdziale ósmym autor podejmuje problematykę przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu. Przytacza socjologiczne, psychologiczne oraz socjobiologiczne teorie przemocy. Pisze o efektach oddziaływania scen przemocy prezentowanych w mass mediach na psychikę młodych ludzi oraz wzmiankuje o przemocy domowej i zjawisku stalkingu. Rozpatrując przemoc domową, Howitt bierze pod uwagę również przemoc kobiet wobec mężczyzn (w europejskich statystykach jest to zazwyczaj 10% aktów przemocy domowej). Zauważa, że stosunkowo rzadko stalking wiąże się lub jest motywowany chęcią stosowania przemocy – chociaż ofiary tej formy prześladowania mogą czuć się fizycznie zagrożone. Na koniec autor podkreśla, że w XX w. zaobserwowano systematyczny wzrost liczby czynów przestępczych z użyciem przemocy fizycznej. Przytacza dane z badań brytyjskich, z których wynika, że znacząca część sprawców takich przestępstw dokonuje ich tylko raz w życiu – szkoda, że Howitt nie rozwija tego wątku i nie docięka przyczyn takiego stanu rzeczy (autorefleksja? strach przed karą? udana resocjalizacja?).

Kolejne dwa rozdziały poświęcone są problematyce przestępstw na tle seksualnym. I tak w rozdziale dziewiątym Howitt poświęca uwagę przestępstwu zgwałcenia: przedstawia odnośne statystyki i typy gwałcicieli (s. 173–174), rozważa problem, czy skłonność do gwałtu można uznać za szczególną orientację seksualną (s. 169–170) oraz uczula czytelnika na szkodliwe stereotypy dotyczące zgwałceń. Następny rozdział poświęcony jest problematyce pedofili i molestowania dzieci – z nader istotnymi refleksjami na temat częstości występowania pedofilii w społeczeństwach (s. 193).

W rozdziale jedenastym D. Howitt porusza *de facto* wątki socjologii organizacji, rozpatrując policję jako środowisko zawodowe (tytuł jest nieco mylący dla czytelnika, brzmi bowiem *Police psychology*). Na określenie warsztatu

pracy, ale też form reagowania na stres i związane z nim zaburzenia autor stosuje całościowe określenie *police culture* (s. 239).

Rozdział dwunasty (dodany w piątej edycji książki) poświęcony jest problematyce terroryzmu i sytuacji zakładniczych. Autor definiuje terroryzm na gruncie nauki brytyjskiej i skupia uwagę na psychologicznych efektach zamachów terrorystycznych, lapidarnie odnosząc się do zagadnień szacowania ryzyka ataków oraz przyczyn rozwoju terroryzmu, czyli społecznego podłoża radykalnych ruchów zbrojnych. Rozważa alternatywę, czy istnieje osobowość terrorysty, czy też należy uznać terroryzm za rodzaj psychopatologii (s. 251–252). W końcowej części tego rozdziału, poświęconej kryzysom zakładniczym, pisze o roli negocjacji policyjnych prowadzonych w celu uwolnienia zakładników (s. 259–261), skupiając się na aspektach psychologicznych tego rodzaju rokowań (s. 261–266). Zwraca uwagę na możliwości popełnienia błędów w analizie kryminalistycznej – podaje przykład mylnego przypisania niewinnej osobie sprawstwa zamachu bombowego w Madrycie w 2004 r. na podstawie niedokładnej analizy daktyloskopijnej (s. 247–248).

W rozdziale trzynastym brytyjski kryminolog porusza jakże ważki problem zeznań naocznych świadków. Podkreśla aktualność klasycznego brytyjskiego podejścia, w którym za wiarygodne uznaje się zeznania dwóch naocznych świadków, o ile rzecz jasna nawzajem się potwierdzają (s. 268–274). Kolejne dwa rozdziały poświęcone są problematyce profilowania (podobnie jak rozdział na temat terroryzmu zostały dodane dopiero w najnowszych edycjach), przy czym rozdział czternasty dotyczy w całości profilowania kryminalnego w oparciu o model FBI, natomiast rozdział piętnasty – profilowania geograficznego i statystycznego³. Autor omawia koncepcje czołowych twórców tej metody kryminalistycznej, tj. Davida Cantera, Jamesa Brussela, Roberta Resslera i Johna Douglasa. W sposób zrozumiały przedstawia czterofazowy schemat profilowania FBI, przytacza wszakże rozliczne wątpliwości co do zasadności i skuteczności profilowania podnoszone przez krytyków tej metody. Opisując typologię zabójców, przywołuje prace brytyjskiego profileru Paula Brittona⁴.

Rozdziały szesnasty i siedemnasty powinny być ze względu na logikę wywodu poprzedzone rozdziałem trzynastym (zeznania świadków), traktują bowiem o fałszywych oskarżeniach i zeznaniach oraz o błędach popełnianych w śledztwie. Autor prezentuje całe spektrum zagadnień – od zaburzeń i upośledzeń psychicznych, typów osobowości (np. osobowości borderline) aż po oddziaływanie

³ Zob. R. Borkowski, *Radykalizacja jako kategoria analityczna w profilowaniu terrorystów*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2014, nr 4, s. 73–82; idem, *Scotia J. Hicks, Bruce D. Sales, Profilowanie kryminalne*, przeł. A. Sawicka-Chrapkiewicz, red. nauk. wydania polskiego B. Lach, Warszawa 2015 [recenzja], „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2015, nr 2, s. 91–94.

⁴ Zob. P. Britton, *Profil mordercy*, tłum. P. Kiliński, wyd. 3, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2018.

alkoholu i narkotyków na psychikę świadków. Rozdział osiemnasty poświęcony jest psychologii kłamstwa, wykrywaniu kłamstw i określaniu wiarygodności zeznań. Howitt opisuje algorytmy postępowania, takie jak RAM, SUE czy analiza mowy ciała, podkreślając w odniesieniu do tej ostatniej, że nie ma prostego i niezawodnego sposobu detekcji kłamstwa. W rozdziale dziewiętnastym zaprezentowane zostało wykrywanie kłamstw poprzez badania poligraficzne. Omawiając fazy badania CQT (*control question technique*) poligrafem wg FBI, autor wskazuje nowatorskie próby tworzenia poligrafu w oparciu o technologię rezonansu magnetycznego (MRI) oraz elektroencefalografu (EEG). Następnym rozdziałem odnosi się do kwestii dzieci w roli świadków.

Kolejne dwa rozdziały dotyczą problematyki sprawców przestępstw cierpiących na zaburzenia psychiczne. W rozdziale dwudziestym pierwszym Howitt porusza kwestię wykorzystywanych w kulturze masowej (filmowej) stereotypów, że zaburzenia i choroby psychiczne prowadzą do przestępczości – podkreśla, że znacznie częściej osoby takie stają się ofiarami przemocy aniżeli jej sprawcami (s. 433). W ramce na s. 441 to stereotypowe podejście zostało podsumowane następującym dialogiem:

- Dlaczego niektórzy popełniają straszliwe zbrodnie?
- Bo są psychopatami.
- Skąd wiemy, że są psychopatami?
- Bo popełniają straszliwe zbrodnie.

Autor opisuje różne rodzaje zaburzeń, chorób psychicznych i deficytów umysłowych, zgodnie z klasyfikacją WHO (s. 435). Na koniec przytacza tradycyjny pogląd na rolę służby wojskowej, która chroni młodych mężczyzn przed popełnianiem przestępstw poprzez socjalizację i kanalizację agresji (s. 443). Kolejny rozdział dotyczy kwestii niepoczytalności sprawców przestępstw oraz osób zaburzonych lub osób o określonych deficytach psychicznych występujących przed obliczem sądu. Howitt eksponuje bardziej represyjny – w porównaniu z brytyjskim – charakter amerykańskiego wymiaru sprawiedliwości. Amerykańskie sądy orzekają wobec chorych psychicznie kary więzienia, gdzie osadzeni poddawani są leczeniu psychiatrycznemu (s. 454). Rozdział dwudziesty trzeci poświęcony jest społecznemu postrzeganiu wymiaru sprawiedliwości w Zjednoczonym Królestwie oraz porównaniu systemów anglosaskich z europejskimi (kontynentalnym) w kwestiach przedstawiania dowodów, taktyki obrońców, ekspertyz biegłych itd. Rozdział dwudziesty czwarty poświęcony sądownictwu i procesom podejmowania decyzji. Howitt ponownie porównuje systemy brytyjski z amerykańskim, w tym m.in. zagadnienie oceny dowodów, komunikowania, kompromisów – i w konsekwencji podejmowania decyzji przez sędziów, ławników i ławy przysięgłych (*jury*).

Trzy ostatnie rozdziały podręcznika poświęcone zostały zagadnieniom resocjalizacji i powrotu sprawców przestępstw do społeczeństwa. W rozdziale dwudziestym piątym autor rozważa kwestię efektywności więzennictwa, przedstawiając różne koncepcje resocjalizacji, podejmując nader aktualny problem zagrożenia przemocą w zakładach karnych (s. 515–520) oraz kwestię interpretacji więzienia jako wspólnoty terapeutycznej (s. 513–515). W rozdziale dwudziestym szóstym zwięźle prezentuje problematykę psychologicznych terapii dla sprawców przestępstw seksualnych (s. 528–536) oraz program ART (*Agression Training Programme*) dla stosujących przemoc fizyczną (s. 537–541). Wreszcie w końcowym rozdziale porusza zagadnienie szacowania ryzyka recydywy. Przytacza sprawę Tarasoffa (*Tarasoff decision*) w USA w 1974 r., w której sąd uznał za zasadny obowiązek złamania tajemnicy zawodowej przez psychoterapeutę prowadzącego terapię osoby formułującej groźby w odniesieniu do potencjalnych ofiar i przekazania ostrzeżenia osobie zagrożonej. Howitt przedstawia też metody szacowania ryzyka recydywy z użyciem przemocy, takie jak OAS (*Overt Agression Scale*), HCR-20 (*Historical Clinical Risk Management for Violence*) – START (*Short-Term Assessment of Risk and Treatability*) – uznaje, że wszelkie oszacowania na podstawie psychologicznych badań klinicznych są daleko niewystarczające.

Całości opracowania dopełnia 13-stronicowy słownik najważniejszych pojęć z zakresu psychologii i kryminologii, obszerna, licząca aż 66 stron bibliografia oraz 18-stronicowy indeks nazwisk i 8-stronicowy indeks tematyczny. Książkę wydała w estetyczny sposób, choć na papierze skromnej jakości, brytyjska oficyna Pearson Education, specjalizująca się w literaturze naukowej i edukacyjnej.

Introduction to Forensic and Criminal Psychology jest jednym z najważniejszych podręczników w swojej dziedzinie. Stanowi bardzo dobre kompendium wiedzy, podanej w sposób klarowny i uporządkowany; został napisany prostym i zrozumiałym językiem, z zachowaniem dobrego stylu narracji. Rozpatrywane przykłady zdarzeń i przestępstw pozwalają czytelnikowi zrozumieć elementy teorii psychologicznych przy jednoczesnym poznawaniu praktycznej strony psychologii kryminalistycznej i sądowej. Książka Dennisa Howitta jest niezbędnym podręcznikiem brytyjskich studentów studiów licencjackich w zakresie psychologii stosowanej i kryminologii i może być polecana także polskiemu czytelnikowi – zarówno studentom studiów prawniczych i psychologicznych, jak i specjalistom chcącym poznać angielską terminologię oraz anglosaskie podejście do wielu zagadnień kryminologicznych.